

УДК 378.22:78

DOI <https://doi.org/10.32782/ART/2024-3-2>

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ІМПРОВІЗАЦІЙНИХ УМІНЬ МАЙБУТНЬОГО БАКАЛАВРА МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА У ФАХОВІЙ ПІДГОТОВЦІ

Бондаренко Лариса Анатоліївна

кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач НМЦ досліджень, наукових проєктів та програм,
доцент кафедри музикознавства та музичної освіти
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
ORCID ID: 0000-0001-6913-2448
e-mail: l.bondarenko@kubg.edu.ua

Ковальчук Владислав Богданович

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
за спеціальністю 025 «Музичне мистецтво»
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
e-mail: vbkovalchuk.fmmh23m@kubg.edu.ua

У статті проаналізовано та узагальнено особливості розвитку імпровізаційних умінь майбутніх бакалаврів музичного мистецтва у фаховій підготовці, зокрема: досліджено ряд науково-педагогічних та навчально-методичних праць викладачів фахових дисциплін закладів вищої мистецької освіти для виявлення тих аспектів означеної проблеми, які потребують подальшого розвитку в процесі фахової підготовки студентів, зокрема на заняттях із дисциплін інструментально-виконавського та музично-теоретичного циклів, та обґрунтовано її актуальність; визначено перелік та охарактеризовано навчальні дисципліни інструментально-виконавського та музично-теоретичного циклів для розвитку імпровізаційних умінь майбутнього бакалавра музичного мистецтва у процесі фахової підготовки («Спеціальний інструмент», «Концертмейстерський клас», «Інструментальний ансамбль», «Основи композиції та імпровізації» та ін.); з'ясовано, що підґрунтям розвитку досліджуваного феномену є творчі вміння здобувачів вищої освіти, набуті у процесі вивчення навчальних дисциплін інструментально-виконавського та музично-теоретичного циклів (створення інтерпретаційної версії твору, гра на слух, транспонування музичного матеріалу, творча адаптація акомпанементу музичного твору, перекладення та аранжування музичного твору, елементарна композиція тощо); встановлено, що розвиток імпровізаційних умінь майбутніх бакалаврів музичного мистецтва є комплексним і передбачає засвоєння специфічних прийомів джазової гри та вдосконалення виконавської техніки, що актуалізує застосування на заняттях з вище перерахованих дисциплін ефективних форм і методів навчання, які забезпечують взаємозв'язок художньої і технічної, теоретичної і практичної, інтелектуальної (раціональної) і спонтанної (ірраціональної, інтуїтивної) складових фахової підготовки. Окреслено перспективи подальших досліджень – розроблення ефективних форм та методів розвитку імпровізаційних умінь майбутнього бакалавра музичного мистецтва у процесі фахової підготовки, зокрема на заняттях зі спеціального інструменту.

Ключові слова: фахова підготовка, майбутній бакалавр музичного мистецтва, імпровізаційні вміння, розвиток імпровізаційних умінь, заняття зі спеціального інструменту.

PECULIARITIES OF DEVELOPMENT OF IMPROVISATIONAL SKILLS OF FUTURE BACHELOR OF MUSICAL ART IN PROFESSIONAL TRAINING

Larysa Bondarenko

Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University

Vladyslav Koval'chuk

Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University

The article deals with the peculiarities of the development of improvisational skills of future bachelors of musical art in professional training. A number of scientific, pedagogical and educational works by teach-

ers of professional disciplines of higher art education institutions are studied to identify those aspects of the problem that need further development in the process of professional training, particularly in the classes of instrumental-performance and music-theoretical cycles («Special Instrument», «Concertmaster's Class», «Instrumental Ensemble», «Fundamentals of Composition and Improvisation», etc.); and their relevance is substantiated. It is found that the basis for the development of the studied phenomenon is the creative skills of higher education students acquired in the process of studying the disciplines of instrumental-performance and music-theoretical cycles (creating an interpretive version of a work, playing by ear; transposing musical material, creative adaptation of the accompaniment of a musical work, arrangement of a musical work, elementary composition, etc.). It has been established that the development of improvisational skills of future bachelors of musical art is a complex process that involves mastering specific techniques of jazz playing and improving performance technique, which actualizes the needs of usage of effective forms and methods of teaching in the above mentioned disciplines, which ensure the interconnection of artistic and technical, theoretical and practical, intellectual (rational) and spontaneous (irrational, intuitive) components of professional training. The prospects for further research are the issues of effective forms and methods for the development of improvisational skills of the future bachelor of musical art in the process of professional training, in particular in class on a special instrument.

Key words: professional training, future bachelor of musical arts, improvisational skills, development of improvisational skills, lessons on a special instrument.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку інструментального виконавства в Україні характеризується різноманітністю жанрів, стилів та напрямків, які вирізняються своєю специфікою, рівнем складності репертуару, смисловою наповненістю музичного контенту, естетикою сценічного виконання.

Особливого значення в кожному виді інструментального виконавства (академічному, народному, естрадному, джазовому тощо) надають манері гри та володінню специфічними виконавськими прийомами, які максимально відповідають жанру і стилю виконуваної музики.

Характерною особливістю естрадного і джазового виконавства є гра на слух та імпровізація, що потребує від інструменталістів сформованості відповідних умінь і навичок, які в більшості випадків опановують у процесі безпосередньої діяльності в музично-творчих колективах (поп- і рок-гуртах, джазових ансамблях тощо). Тому проблема формування й розвитку імпровізаційних умінь в процесі фахової підготовки майбутніх бакалаврів музичного мистецтва в останні роки набула актуальності, що зумовлюється зокрема: 1) потребою розроблення ефективних форм і методів розвитку імпровізаційних умінь студентів; 2) професійною затребуваністю виконавців-інструменталістів, які володіють технікою сольної та ансамблевої імпровізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти означеної проблеми розкрито в науково-педагогічних та мистецтвознавчих працях вітчизняних і зарубіжних науковців, митців та педагогів-практиків: історико-стильовий аспект джазового виконавства (В. Полянський, Т. Полянський); музикознавчі основи джазової імпровізації (А. Показ, Б. Стецюк, Д. Теробун); класифікація видів музичної імпровізації (Е. Ferand); методи джазової імпровізації (D. Baker); імпровізація в сучасному духовому виконавстві (В. Апатський); основи імпровізаційної техніки саксофоніста

(Ю. Василевич); імпровізація на фортепіано у професійній підготовці студентів музично-педагогічних спеціальностей (І. Болдирева); практичні аспекти виконання естрадно-джазових творів на баяні й акордеоні (К. Стрельченко); імпровізація як художня основа жанру музики для інструмента соло (В. Громченко); імпровізація як розвиток творчої фантазії джазового виконавця (О. Колосовська); підготовлена та непідготовлена техніки імпровізації в зарубіжній джазовій інструментальній музиці другої половини ХХ століття (О. Костеньов); методичні рекомендації щодо опанування студентами мистецтва джазової імпровізації (С. Цимбал, К. Цимбал); розвиток навичок імпровізації у майбутніх учителів музичного мистецтва у процесі фахового навчання (Ю. Грицун, І. Денисюк, Т. Дорошенко, С. Золкін, Б. Коцюрба, С. Олійник, О. Павленко, І. Полубоярина, К. П'явка, В. Сологуб та інші).

Наявність публікацій з означеної проблеми свідчить про її актуальність і перспективність подальших досліджень у цій сфері, про необхідність упровадження ефективних форм та методів розвитку імпровізаційних умінь майбутніх бакалаврів музичного мистецтва у процесі фахової підготовки.

Мета статті – проаналізувати та узагальнити особливості розвитку імпровізаційних умінь майбутніх бакалаврів музичного мистецтва у процесі фахової підготовки.

Виклад основного матеріалу. Дослідження особливостей розвитку імпровізаційних умінь майбутніх бакалаврів музичного мистецтва передбачає аналіз науково-педагогічних та навчально-методичних праць викладачів фахових дисциплін закладів вищої мистецької освіти з метою виявлення тих аспектів, які потребують подальшого розвитку в процесі фахової підготовки, зокрема на заняттях із дисциплін інструментально-виконавського та музично-теоретичного циклів.

Окремі аспекти цієї проблеми висвітлено у працях І. Денисюк (формування навичок імпровізації майбутніх учителів музики у процесі інструментально-виконавської підготовки), І. Болдирєвої (імпровізація на фортепіано у професійній підготовці студентів музично-педагогічної спеціальності), О. Бурської (методичні основи розвитку музично-виконавського мислення студентів у процесі фортепіанної підготовки), Л. Гаркуші та О. Економової (професійний розвиток студентів університету у класі спеціального фортепіано), М. Моїсєєвої (теоретико-методичні основи викладання музично-виконавських дисциплін), Yu. Zheng та B-W. Leung (розвиток творчих здібностей студентів-музикантів у процесі засвоєння фортепіанних творів неklasичних жанрів) та інших.

Загальні положення викладання спеціального музичного інструмента в умовах університетської освіти сформульовано у статті Т. Пляченко, в якій науково обґрунтовано мету, завдання, принципи, методи й засоби викладання основного музичного інструмента у класичних і педагогічних університетах, науково-педагогічні та мистецтвознавчі основи навчання студентів в інструментальному класі, визначено професійні функції та фахові компетенції викладача основного музичного інструмента. Дослідниця зазначає, що основний музичний (спеціальний) інструмент є однією із профільюючих дисциплін, вивчення якої передбачене нормативною складовою навчального плану підготовки бакалавра і магістра музичного мистецтва. Основними завданнями викладання цієї дисципліни визначено: 1) опанування студентом техніки гри на музичному інструменті в процесі засвоєння гам, вправ, етюдів і творів різних форм, стилів і жанрів; 2) оволодіння інтерпретаційними уміннями; 3) розвиток музичних здібностей студента; 4) формування педагогічного репертуару та засвоєння методів роботи над музичним твором; 5) розвиток інтелектуальної, естетичної і духовної сфер студента на високохудожніх зразках вітчизняної і зарубіжної музики; 6) формування виконавської манери та сценічної культури студента (Пляченко, 2014, с. 10).

Такий спектр завдань свідчить про те, що «Спеціальний інструмент» є основною навчальною дисципліною у фаховій підготовці майбутніх бакалаврів музичного мистецтва, адже вивчається протягом усього терміну навчання в закладі вищої освіти та виноситься на підсумкову атестацію з фаху.

Але у наведеному переліку ми не знаходимо конкретних завдань щодо розвитку імпровізаційних умінь студентів, що доводить необхідність нашого дослідження та впровадження імпровізаційної складової у викладанні спеціального інструмента в закладі вищої мистецької освіти.

Аналізуючи зміст дисципліни «Спеціальний інструмент», можемо припустити, що початкові елементи імпровізації формуються у процесі виконавської інтерпретації, коли студент у процесі роботи над музичним твором обирає (самостійно або під керівництвом викладача) ті чи інші виражальні засоби – агогіку, цезури, динаміку, а на деяких інструментах і тембр.

Ми виокремлюємо в інтерпретаційному процесі такі стадії, як: проектування прообразу виконавського результату через аналіз музичного тексту та осягнення його концептуальної основи; пошук адекватних засобів його відтворення; оволодіння необхідним технічним арсеналом виконання; звукове втілення. У цьому процесі поєднуються інтелектуальна, емоційна, волюва та творча сфери особистості. Інтелектуальна складова виявляється в інтерпретаційному аналізі, пошуку інформації, виборі засобів. Емоційна – стосується емпатійних та рефлексивних процесів осягнення твору, ставлення до його змісту тощо. Волюва складова керує процесами виконавської саморегуляції. Творча – стосується побудови інтерпретаційної моделі. У ній творчо поєднуються концептуальна ідея музичного твору та бачення виконавця, яке ґрунтується на його суб'єктивному професійному на життєвому досвіді (Бондаренко, 2015, с. 144-145).

На важливості інструментально-виконавського, інтелектуального, індивідуально-психологічного й загальнокультурного розвитку студентів у класі спеціального інструмента (фортепіано) наголошують Л. Гаркуша та О. Економова. Цей процес автори розглядають у двох значеннях: 1) як рівень фахової освіченості та інструментально-виконавської майстерності; 2) як сукупність професійно-особистісних змін, які відбуваються у процесі освітньої діяльності студента та забезпечують якісно новий, вищий рівень розв'язання професійних завдань у галузі фортепіанного виконавства. Основними чинниками професійного розвитку студентів у класі спеціального фортепіано дослідниці визначили: а) природні музичні здібності студента та рівень його доуніверситетської підготовки; б) фахову компетентність викладача; в) освітнє середовище (навчально-виховний простір, у якому здійснюється формування особистості музиканта; зміст освіти, форми, методи і засоби фахової підготовки піаніста; сприятлива для творчості емоційно-психологічна атмосфера на заняттях; сучасне обладнання аудиторій для індивідуальних занять з фаху тощо) (Гаркуша, Економова, 2023).

Особливості імпровізації на фортепіано у професійній підготовці студентів музично-педагогічної спеціальності досліджує І. Болдирєва. Розглядаючи специфіку формування імпровізаційних навичок на заняттях зі спеціального інструмента

та концертмейстерського класу, дослідниця вважає доцільним застосовувати елементи імпровізації протягом усього періоду навчання студентів, зазначаючи, що окремі технічні вправи можуть бути не тільки метою, але і джерелом імпровізації, технічного удосконалення. Корисно, на думку авторки, грати інструктивний репертуар, гами з різноманітним емоційно-образним забарвленням, розвивати ладо-інтонаційний слух, ритмічну свободу в рамках певного композиторського стилю. Наприклад, гра секвенцій на основі комплексів-лейтмотивів дозволяє не тільки закріплювати знання з теорії та гармонії, а ще й сприяє розвитку технічного апарату студента та виокремленню структурних одиниць імпровізації, притаманних саме тому стилю, який вивчається. Фактурні варіанти акомпанементу в різних стилях (*basso ostinato*, «альбертієві баси», «дзвони») та жанрово-танцювальні схеми (вальс, мазурка, полька, марш) можуть бути використані у творчих завданнях з аранжування (Болдирева, 2022).

Імітація на фортепіано різних тембрів (звучання клавесину, органу, оркестрових інструментів), а також імітація основних оркестрових штрихів, на думку І. Болдиревої, також є імпровізацією. Для розвитку навичок імпровізації дослідниця радить підбирати акомпанемент на слух, поступово ускладнюючи фактурне та ритмічне викладення гармонії, використовуючи різні тональності. Ще одним напрямком розвитку зазначених навичок студентів є аранжування і перекладення, у якому теж використовуються елементи імпровізації. Найбільш підготовленим студентам можна запропонувати скласти власні варіанти клавесинних мелізмів або власні каденції до фортепіанних концертів. Елементи джазової імпровізації, на думку дослідниці, мають методичне значення для опанування сучасних метроритмічних, темпоритмічних, поліритмічних, ладотональних і гармонічних навичок (Болдирева, 2022).

З урахуванням особливостей фортепіанного навчання студентів музично-педагогічної спеціальності І. Денисюк визначила принципи формування навичок імпровізації (гармонійного співвідношення музичних здібностей із виконавською свободою, художньо-виконавської поліверсійності, моделювання виконавсько-слухових еталонів), а також обґрунтувала педагогічні умови, які забезпечують ефективність формування у майбутніх учителів музики навичок імпровізації в процесі інструментально-виконавської підготовки (сприяння розвитку мотиваційної сфери студентів; розширення діапазону застосування імпровізаційних прийомів у процесі музичного навчання студентів; забезпечення навчально-пізнавальної активності студентів у процесі їх інструментально-виконавської підготовки) (Денисюк, 2017, с. 234).

Паралельно із заняттями зі спеціального інструмента імпровізаційними вміннями майбутні бакалаври музичного мистецтва оволодівають

також на заняттях з музично-теоретичних дисципліні, таких, як «Основи композиції та імпровізації», «Основи імпровізації», «Основи музичної імпровізації», «Акомпанемент та імпровізація», які викладаються у закладах вищої мистецької освіти України, що забезпечує міждисциплінарну взаємодію в опануванні цих умінь.

Аналізуючи специфіку вивчення навчального курсу «Основи імпровізації», В. Сологуб наголошує на необхідності відпрацювання навичок імпровізування мелодії на певну гармонічну послідовність, викладену у специфічній фактурі. Це нагадує імпровізування джазменів під фонограму «мінус 1», де подається весь твір в ансамблевому або оркестровому аранжуванні, а виконавцю необхідно лише варіювати мелодію упродовж кількох проведень теми. Таку імпровізацію слід виконувати в середньому та швидкому темпах, вчасно стежачи за змінами у формі й гармонії, приділяючи особливу увагу штрихам і тембровому рішенню поставленого завдання. В. Сологуб також зазначає, що увагу студентів слід акцентувати на тому, якою має бути імпровізація у різних стилях: у рок-музиці поширена імпровізація електрогітари у стилях блюз-рок, арт-рок, джаз-рок тощо, яка будується як і в джазі – на гармонію теми; у поп-музиці, якщо дозволяє структура пісні, після другого куплету може бути коротка інструментальна імпровізація на гармонію заспіву або приспіву. За типом побудови вона частіше нагадує самостійну тему, що експонується, але не розвивається. Автор зауважує, що в опануванні основ імпровізації бажано поєднувати індивідуальну і групову форми роботи із студентами, а також констатує, що вміння імпровізувати не може розглядатись як стихійний некерований процес, це комплекс різних теоретичних знань та практичних виконавських навичок, які є показником професійної майстерності музиканта (Сологуб, 2021, с. 124 – 125).

Як відомо, багато хто з музикантів починав опановувати мистецтво імпровізації, читаючи з аркуша акомпанемент до джазових вокальних чи інструментальних творів, багато разів повторюючи цікаві акорди і співзвуччя, запам'ятовуючи їх для своїх подальших імпровізаційних пошуків. Це той випадок, коли кількість (прочитаних творів) переходить у якість (музичного мислення й виконання).

Вдалою на нашу думку, для розвитку у студентів імпровізаційних умінь є збірка «Мелодії джазу» В. Симоненка (Симоненко, 1984), у якій наведено ноти відомих джазових мелодій в одноголосному викладі з буквено-цифровим позначенням акордів (цифровками) на певних долях такту. Розшифрування і гра цих акордів у поєднанні з виконанням основної теми (голосом чи на інструменті) є корисним для розвитку аналітичного музичного мислення студентів та практичної реалізації знань з теорії музики і гармонії. Більше

того, студент має змогу ознайомитися з історією розвитку джазу, оскільки матеріал цієї збірки містить цікаву теоретичну й історичну інформацію та систематизований за періодами, напрямками і стилями: розділ 1 – витоки джазу (трудова пісня, балада, спірічуелс, блюз, фортепіанна музика раннього джазу); розділ 2 – традиційний джаз та період свінгу; розділи 3 і 4 – сучасний джаз (зарубіжний та вітчизняний).

Робота з подібними збірками джазових творів може здійснюватися на заняттях у класі спеціального інструменту, концертмейстерського класу, інструментального ансамблю, основ композиції, імпровізації та інструментування, а також у самостійній роботі студентів. Ефективним, на нашу думку, цей процес є тоді, коли студенти працюють парами: один студент виконує сольну партію (на саксофоні, кларнеті, трубі, скрипці, гітарі, баяні тощо), а інший створює власний варіант фортепіанного акомпанементу відповідно до функцій, зазначених у нотному тексті. Потім виконавці можуть помінятися ролями. У процесі такої роботи обидва студенти мають змогу засвоїти специфіку джазової мелодики, акордову та метроритмічну структуру акомпанементу, а також удосконалити навички гри на фортепіано (для виконавців на оркестрових інструментах) та ансамблеву техніку (студенти-піаністи можуть виконувати такі завдання на двох фортепіано або на одному, граючи у чотири руки).

О. Павленко зазначає, що вільно імпровізувати і продукувати нові варіанти імпровізації студент навчиться лише тоді, коли вивчить необхідну кількість елементів, які він зможе виконувати довільно, без участі свідомості, на субсенсорному рівні. Такими елементами є основні складові музичної мови – мелодія, гармонія, ритм. Джазовій *мелодії* притаманні блюзовий колорит, зміна рівномірної темпації, експресивність, свінгова метроритмічна організація та акцентування, використання альтерованих звуків, орнаментики та різних ладів. У джазовій *гармонії* поєдналися європейська традиція та афроамериканські ідіоми, завдяки чому гармонічна мова джазу значно розширилася. У сучасній джазовій практиці застосовують різноманітні види септакордів (великий і малий мажорний, мінорний, малий і зменшений), складні за будовою акорди (нонакорди, ундецимакорди, терцдецимакорди, акорди нетерцієвої будови та акорди з альтерованими тонами). *Ритм* у джазі є багатовірневою системою, для якої характерні: прагнення до самостійності ритмічних ліній, їхньої насиченості та конфліктності; тернарний принцип ритмічних пропорцій; синкопування; поліритмія; ритм-випередження; поліритмічне рубато; блукаючі акценти; підсвідомо-інстинктивні імпульси. *Джазова стилістика* зумовлена різними типами атаки звуку, способами звуковидобування, манерою інтонування, тембром звучання, специфічними виконавськими прийомами та звуковими

ефектами (вібрато, глісандо, тремоло, фальцет, «гарчання», хрипкі звуки, спів у манері «скет» тощо) (Павленко, 2015, с. 156 – 157).

Маємо зазначити, що ці прийоми та способи звуковидобування є характерними для вокалістів та виконавців на струнно-смичкових і духових інструментах.

Отже, особливості розвитку імпровізаційних умінь майбутнього бакалавра музичного мистецтва у процесі фахової підготовки полягають у тому, що підґрунтям цього процесу є творчі вміння, набуті при вивченні дисциплін інструментально-виконавського та музично-теоретичного циклів (гра на слух, транспонування музичного матеріалу, творча адаптація акомпанементу музичного твору, елементарна композиція тощо), а процес опанування студентами імпровізаційних умінь є комплексним і передбачає засвоєння специфічних прийомів джазової гри та вдосконалення виконавської техніки, що потребує застосування на заняттях ефективних форм і методів навчання.

Висновки. У статті проаналізовано та узагальнено особливості розвитку імпровізаційних умінь майбутніх бакалаврів музичного мистецтва у процесі фахової підготовки, зокрема:

- досліджено наукові та навчально-методичні джерела з означеної проблеми;

- визначено перелік та охарактеризовано навчальні дисципліни інструментально-виконавського та музично-теоретичного циклів для розвитку імпровізаційних умінь майбутніх бакалаврів музичного мистецтва у фаховій підготовці («Спеціальний інструмент», «Концертмейстерський клас», «Інструментальний ансамбль», «Основи композиції та імпровізації» та ін.);

- з'ясовано, що підґрунтям розвитку досліджуваного феномену є творчі вміння, набуті при вивченні дисциплін інструментально-виконавського та музично-теоретичного циклів (створення інтерпретаційної версії твору, гра на слух, транспонування музичного матеріалу, творча адаптація акомпанементу музичного твору, перекладення та аранжування музичного твору, елементарна композиція тощо);

- встановлено, що розвиток імпровізаційних умінь майбутніх бакалаврів музичного мистецтва є комплексним і передбачає засвоєння специфічних прийомів джазової гри та вдосконалення виконавської техніки, що актуалізує застосування на заняттях вище перерахованих дисциплін ефективних форм і методів навчання, які забезпечують взаємозв'язок художнього і технічного, теоретичного і практичного, інтелектуального (раціонального) і спонтанного (ірраціонального, інтуїтивного).

Перспективи подальших досліджень пов'язано з розробленням ефективних форм та методів розвитку імпровізаційних умінь майбутнього бакалавра музичного мистецтва у процесі фахової підготовки, зокрема на заняттях зі спеціального інструменту.

Література:

- Пляченко Т. М. (2014). Наукові засади викладання основного музичного інструмента в умовах університетської освіти. *Ars musicae: музично-освітологічний дискурс*. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, № 1. С. 9–13.
- Бондаренко Л. А. (2015). Методи аксіологічного аналізу в інструментально-виконавській підготовці майбутнього вчителя музичного мистецтва. *Духовність особистості в системі мистецької освіти*. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. С. 143–152.
- Гаркуша Л., Економова О. (2023). Професійний розвиток студентів університету у класі спеціального інструмента (фортепіано). *Актуальні питання гуманітарних наук*. Дрогобич. Вип. 66. Т. 1. С. 220–225.
- Болдирєва І. Д. (2022). Імпровізація на фортепіано в комплексній професійній підготовці студентів музично-педагогічних фахів. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 14: Теорія і методика мистецької освіти*. Вип. 13. С. 87–89.
- Денисюк І. С. (2017). *Формування навичок імпровізації майбутніх учителів музики у процесі інструментально-виконавської підготовки* [Дис.канд. пед. наук, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова]. https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/avtoref/D_26.053.08/aref_Denysiuk.pdf
- Сологуб В. Д. (2021). Специфіка опанування дисципліни «Основи імпровізації». *Академічні студії. Серія «Педагогіка»*. Вип. 3. Ч. 2. С. 122–126.
- Симоненко В. (1984). Мелодії джазу. Антологія. Київ: Музична Україна.
- Павленко О. М. (2015). Особливості навчання джазового мистецтва майбутнього вчителя музики у професійній підготовці. *Духовність особистості в системі мистецької освіти*. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. С. 153–159.

References:

- Plyachenko T. M. (2014). Naukovi zasady vykladannya osnovnoho muzychnoho instrumenta v umovakh universytet-s'koyi osvity [Scientific principles of teaching the main musical instrument in the conditions of university education]. *Ars musicae: muzychno-osvitohichnyy dyskurs*. Kyiv : Kyiv. un-t im. B. Hrinchenka. 1. 9–13 [in Ukrainian].
- Bondarenko L. A. (2015). Metody aksiolohichnoho analizu v instrumental'no-vykonavs'kiy pidhotovtsi maybutn'oho vchytelya muzychnoho mystetstva [Methods of axiological analysis in the instrumental and performing training of the future music teacher]. *Dukhovnist' osobystosti v systemi mystets'koyi osvity*. Kyiv : Kyiv. un-t im. B. Hrinchenka. 143–152 [in Ukrainian].
- Harkusha L., Ekonomova O. (2023). Profesiynny rozvytok studentiv universytetu u klasi spetsial'noho instrumenta (fortepiano) [Professional development of university students in the class of a special instrument (piano)]. *Aktual'ni pytannya humanitarnykh nauk. Drohobych*. 66 (1). 220–225 [in Ukrainian].
- Plyachenko T. M. (2014). Naukovi zasady vykladannya osnovnoho muzychnoho instrumenta v umovakh universytet-s'koyi osvity [Scientific principles of teaching the main musical instrument in the conditions of university education]. *Ars musicae: muzychno-osvitohichnyy dyskurs*. Kyiv : Kyiv. un-t im. B. Hrinchenka. 1. 9–13 [in Ukrainian].
- Denysyuk I. S. (2017). *Formuvannya navychok improvizatsiyi maybutnikh uchyteliv muzyky u protsesal'no-vykonavs'kiy pidhotovtsi* [Formation of improvisation skills of future music teachers in the process of instrumental and performance training] [Dys. kand. ped. nauk, Natsional'nyy pedahohichnyy universytet imeni M. P. Drahomanova]. https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/avtoref/D_26.053.08/aref_Denysiuk.pdf [in Ukrainian].
- Solohub V. D. (2021). Spetsyfika opanuvannya dystsypliny «Osnovy improvizatsiyi» [The specifics of mastering the discipline «Fundamentals of Improvisation»]. *Akademichni studiyi. Seriya «Pedahohika»*. 3 (2). 122–126 [in Ukrainian].
- Symonenko V. (1984). *Melodyi dzhazu* [Jazz melodies]. Antolohiya. Kyiv: Muzychna Ukrayina.
- Pavlenko O. M. (2015). Osoblyvosti navchannya dzhazovoho mystetstva maybutn'oho vchytelya muzyky u profesiyniy pidhotovtsi [Peculiarities of learning jazz art for future music teachers in professional training]. *Dukhovnist' osobystosti v systemi mystets'koyi osvity*. Kyiv : Kyiv. un-t im. B. Hrinchenka. 153–159 [in Ukrainian].